

Prenájom hospodárskych úžitkov na konci feudalizmu v Starohradskom panstve

MARIÁN LIŠČÁK

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Vlastnícke vzťahy

Neskorofeudálne Starohradské panstvo bolo pozostatkom pôvodne rozsiahleho panského územia z čias stredoveku. Od roku 1457 panstvo nastalo získal do vlastníctva rod Pongrárcovcov a v ich rukách zostalo až do konca feudalizmu.¹ Rod Pongrárcovcov bol starým liptovským šľachtickým rodom a podobne ako niekoľko ďalších tamojších šľachticov si svoj pôvod odvodzovali od českých šľachticov Beucha, Heucha a Polka, ktorí v roku 1230 získali v Liptove majetky.² V prvej polovici 19. storočia obývali na panstve dva kaštiele, a to jeden v Krasňanoch a jeden v Nededzi. Z rozvetvenej rodiny na začiatku 19. storočia panstvo spravovali Adam a Anton Pongrárcovci. Po smrti Adama chvíľu začiatkom dvadsiatych rokov vo vlastníckych dokumentoch vystupuje namiesto neho meno Terézie Pongrárcovej. Následne začiatkom tridsiatych rokov je čoraz viac administratívnych dokumentov vedených pod hlavičkou grófa Rudolfa Pongráca a okrem neho ešte hlavne Kajetána a okrajovo potom Jána a Gašpara Pongrárcovcov.³ Keďže vlastníci panstva žili priamo na jeho území, nebola v rámci úradníckej štruktúry v panstve potrebná funkcia direktora, čiže zástupcu majiteľa. Zvyšné úradnícke funkcie si však zachovali klasickú štruktúru feudálnych panstiev v hornom Uhorsku, keď na čele dištriktov, na ktoré sa panstvá pri väčšej rozlohe delili, stáli provízori a pod nimi slúžili nižší úradníci ako dôchodní (pokladníci), frumentári (hospodárski úradníci), lesníci, fiškáli (advokáti), špáni (správcovia majerov) a iné nižšie postavené úradníctvo.⁴ Rod

¹ MARSINA, Richard: Starý hrad a starohradské panstvo. In: *Vlastivedný časopis*, 1963, s. 118-119.

² FEDERMAYER, Frederik: *Lexikón erbov šľachty na Slovensku I. Trenčianska stolica*. Bratislava : Hajko a Hajková, 2000, s. 184.

³ Štátny archív Bytča: Starohradské panstvo. Krabice 10 a 20.

⁴ Viac o úradníckych postoch na panstvách pozri: SEDLÁK, František: *Náčrt vývinu správy*

Pongrácovcov často zastával rozličné funkcie i v úradných štruktúrach Trenčianskej stolice. Napríklad Jozef Pongrác bol stoličným slúžnym v severnej časti Trenčianskej stolice na konci 18. storočia⁵ a Gašpar Pongrác bol podžupanom Trenčianskej stolice v rokoch 1840 – 1848.⁶ K Starohradskému panstvu patrilo mestečko Varín a obce Krasňany, Stráža, Lysica, Belá, Nezbudská Lúčka, Kotrčiná Lúčka, Zástranie, Snežnica a časť Nededze.⁷ Okrem toho panstvo vlastnilo i časť obcí Horný Vadičov a Stredný Vadičov.⁸

Prenájomné zmluvy – kontrakty

Menšie regálne práva boli privilégiá zemepánov počas obdobia feudalizmu, ktoré vyplývali z feudálneho vlastníctva pôdy a boli osobitne zabezpečené feudálnymi zákonmi. Zabezpečovali vlastníkom panstiev nad týmito územiaми, vrátane obcí a poddaných na nich žijúcich, významné právomoci.⁹ Medzi menšie regálne práva patrili napríklad právo na výrobu a predaj alkoholu, výčapné právo, mlynské právo, právo výseku mäsa, právo ťažiť kameň, dolovať piesok, páliť tehly, ale aj právo vyberať mýto.¹⁰ Po zavedení urbárskej regulácie Márie Terézie si mnohé panstvá začínajú viac uvedomovať potencionálny benefit, ktorý im tieto regálne práva môžu priniesť bez zbytočných nákladov na ich vlastnú prevádzku. Začínajú preto meniť svoj postoj k pôvodným hospodárskym jednotkám na území svojich panstiev a tieto sa snažia získať pod svoju

feudálnych panstiev na Slovensku od polovice 16. do polovice 19. storočia. In: *Historické štúdie X*, 1965, s. 54-87.

⁵ ŠA BY: PBS, k. 66.

⁶ MARTINICKÝ, Miroslav: Podžupani Trenčianskej stolice 1268 – 1913. [citované 20. októbra 2014]. Dostupné na internete:

<<http://miro-martinicky.blogspot.sk/search/label/Archontol%C3%B3gia>>.

⁷ MARSINA, R.: Starý hrad a starohradské panstvo. In: *Vlastivedný časopis*, 1963, roč. XII, č. 1, s. 120.

⁸ Dôkazom sú práve prenájomné zmluvy na hospodárske jednotky, ktoré panstvo v týchto obciach vlastnilo (ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.), ale napríklad i tereziánsky urbár ([citované 30. októbra 2014]. Dostupné na internete:

<<http://archivportal.arcanum.hu/urberi/opt/a130904.htm?v=pdf&a=start>>.

⁹ MESÁROŠ, Július. *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848 – 1900*. Bratislava : Osveta, 1959, s. 56.

¹⁰ MESÁROŠ, J.: *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848 – 1900*, s. 56-57.

správu.¹¹ Omnoho efektívnejším spôsobom využitia hospodárskych budov na panstve sa totiž stalo ich prenajímanie či už vyučeným remeselníkom, prípadne narastajúcej židovskej komunite prichádzajúcej z Moravy a poľskej Haliče. Takto sa do panskej pokladnice dostávali priamo financie za nájom hospodárskej jednotky a odpadli problémy súvisiace s ich personálnym obsadením a prevádzkou.¹²

V najomných zmluvách označovaných dobovo kontraktky sa často stretávame so slovom „árenda.“ V dobovom ponímaní toto slovo znamenalo vlastne prenájom a „árendátorom“ bol označovaný nájomca. Výraz bol však natoľko zaužívaný, že ním boli označovaní aj poskytovatelia pôžičiek. To môže vnašať mierny zmätok pri interpretácii listín. Oba pojmy boli v panstvách severnej časti Trenčianskej stolice často používané práve vďaka prenájomným zmluvám, teda kontraktom na rôzne hospodárske jednotky. Celý systém kontraktov spočíval v tom, že panstvá pri vypršaní predchádzajúceho kontraktu na daný majetok vyhlásili v jednotlivých dištriktoch licitáciu, do ktorej sa mohol zapojiť ktokoľvek (v prípade mlynov, len kvalifikovaní mlynári). Kto v licitácii ponúkol najvyšší nájom („kauciu“) na daný majetok, stal sa vífazom. Vífaz sa potom stal „árendátorom“ (nájomcom) daného objektu (úžitku) na obdobie zväčša troch rokov, pričom ručil celým svojím majetkom za prenajatú vec.¹³ Ak však mal finančnú hotovosť na zloženie kaucie za celý majetok, ručiť nemusel. Pri kontrakte bol zväčša priložený inventár, ktorý daný majetok obsahoval. Každú opravu nižšiu ako 5 zlatých mal zo svojich financií hradiť nájomca a prevyšujúcu túto čiastku naopak panstvo.¹⁴ Výrobu na danom majetku pre potreby panstva musel dotýčny plniť zadarmo a bez odvrávania či zdržovania.¹⁵ S prenajatým majetkom nájomca

¹¹ Značnú časť z nich napríklad získali vďaka zrušeniu dedičného richtárstva a z neho plynúcich úžitkov 2. januára 1773. REBRO, Karol: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1959, s. 426.

¹² REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 465.

¹³ „Ponevacz Arendator Minar Cautiu na hotovych penyazoch zlozit nemoze preto wsetko jeko Imanje pohnutelne a nepohnutelne jako y swoj urbarsky grunt Sl. Panstvou podmanuje, aby na prihodu tu jestli bi Minar Arendator Conditiiu zwis wipasanu za dost uczinit nemohel seba dostateznie wiplatit mohlo.“ ŠA BY: PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

¹⁴ „Jaka kolwek Reparatia pritomto wsetkem stawany by sa ukazala ktera pjet zlatich neprewisuje Minara Arendatora zostava, wise ale pjet zlatich Reparatiu Sl. Panstvo zeswego dat slubuje.“ ŠA BY: PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

¹⁵ „Setko Panskej zbozje pre potrebu domacsu a Majersku, jak y potreby Slad a Srot do Palenicze

automaticky nadobudol i k nemu prislúchajúce úžitky (záhradu, role atď.).¹⁶ V prípade, že panstvá chceli uskutočniť na danom objekte nejaké rekonštrukčné práce, nájomca to musel v plnej miere strpieť. Kontrakty možno rozdeliť na urbárske a neurbárske (tzv. benefiálne). Zatiaľ čo k urbárskym možno zaradiť kontrakty súvisiace s urbárskymi záležitosťami, akými bol hlavne výkup poddanských povinností, tak medzi neurbárske kontrakty možno potom zaradiť všetky zmluvy súvisiace s prenájomom zemepanských regálnych práv a kuriálnych pozemkov.¹⁷

Krčmy

Prenájom krčiem vychádzal z práva zemepánov na výčap a výrobu liehovín a nápojov. V období pred tereziánskym urbárom sa to vykonávalo zväčša zamestnaním niektorého z poddaných na panskej krčme ako výčapníka, za čo on dostal určité úľavy vo vlastných poddanských povinnostiach a plat zväčša vo výške 4 grajciarov od každého predaného okovu liehovín.¹⁸ Zmena nastala okrem urbárskej regulácie i zavedením opatrení syna Márie Terézie Jozefa II., teda hlavne prijatím patentu s názvom *Systematica Gentis Judaicae Regulatio* 13. mája 1783,¹⁹ ktorý umožnil členom židovskej komunity brať do prenájmu hospodárske majetky, prevádzkovať remeslá na miestach bez cechov, študovať a používať hebrejčinu pri náboženských obradoch.²⁰ V tomto období navyše do oblasti severozápadného Uhorska prichádza početnejšia židovská komunita z oblastí Moravy a Sliezka, ale i z Haliče.²¹ Títo sa často usádzajú na panstvách v prenajatých budovách stojacich na kuriálnych pozemkoch,²² ale i v mestečkách a začínajú rozvíjať podnikateľské aktivity

Panskej a Pivovara, darmo a bez wsetkeho mita brany mlet povinen jest.“ ŠA BY: PT, časť z fondu Iľešházy Trenčín, nespracované.

¹⁶ „K lepšemu wiziwenu Minara Arendator wsicek ten uzitek kteri do uzitku ktemu mlinu patri menowite Zahradu naRowine wedla Mlina y napozatim Kulejte Stredne patrit bude.“ ŠA BY: PT, časť z fondu Iľešházy Trenčín, nespracované.

¹⁷ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 438.

¹⁸ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 465.

¹⁹ PATAI, Raphael: *The Jews of Hungary: history, culture, psychology*. Detroit : Wayne State University Press, 1996, s. 213.

²⁰ PATAI, R.: *The Jews of Hungary: history, culture, psychology*, s. 213-215.

²¹ Pôvod židovského obyvateľstva dokumentuje napríklad súpis židov na panstve Strečno, ktorý popisuje aj ich pôvod. ŠA BY: PBS, k. 323. Súpis židov z roku 1822.

²² „Nize podepsani sptironim pismom znamo činim ze som Chalupu moju na Fundusi Curialskem

prostredníctvom prenájmu krčiem, prípadne obchodovaním s rozličným tovarom.²³

Práve vďaka možnému prenájmu hospodárskych budov sa začína v tomto období hojne rozvíjať budovanie nových. Takže ak pôvodne v obciach bývala zväčša jedna krčma, v tomto období už začínajú byť bežné aj dve prípadne tri. Navyše panstvá využívali nariadenie urbára, podľa ktorého mal byť všetok predaj piva a páleného, rovnako i jeho príprava v rézii panstva počas celého roka. Týmto nariadením vlastne urbár zaväzoval k prospechu panstiev všetkých poddaných kupovať alkohol na území panstva len v panských krčmách a zároveň kupovať tam len panský alkohol.²⁴ Preto je samozrejmé, že panstvá sa snažili zvýšiť či už počet krčiem na svojom území, ale hlavne produkciu liehovín a destilátov.

Na Starohradskom panstve mal rod Pongrácovcov krčmu prakticky v každej z 11 obcí. Z množstva zachovaných kontraktov na ich prenájom je zaujímavý napríklad kontrakt z roku 1805, ktorý pojednáva o prenájme viacerých krčiem a niekoľkých pozemkov židovským podnikateľom z Krasňan Vlčekom Grossom na tri roky, ktorý bol v rovnakom znení následne predĺžený ešte i na roky 1808 – 1811. Gross si totiž prenajal za veľmi vysoký nájom 700 zlatých ročne všetky krčmy v obciach Lysica,²⁵ Kuciňa (dnešná Kubíková),²⁶ Stráža, Kotrčina Lúčka, Zástranie, Snežnica, Nededza a Stredný Vadičov.²⁷ Špecifikom tohto kontraktu je fakt, že

Majerowskem tak rečenu w Osade Bella W tejto Stolicy Trenčanskej sa winachazajicu Zsidakow a sice Stein Markowi a Halman Adamowi na uplne Tri Roky od dna 1 Jan 1824 ratacie do arendi odezdał“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

²³ Súpisy židovského obyvateľstva uvádzajú aj ich bydlisko a povolanie. V prípade bydliska prevažujú prenajaté nehnuteľnosti od panstva, prípadne obývali priamo prenajaté krčmy. V prípade zamestnaní prevažuje krčmárstvo a obchodníctvo. ŠA BY: PBS, k. 323. Súpis židov z roku 1822.

²⁴ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 464-467.

²⁵ Ako je zrejme z kontraktu roku 1849, tak v jej pivnici sa nachádzala pálenica. Navyše krčma bola v neskoršom období murovaná. „*Rose Krscmi Lisicki u ktorej sa nachazaju dve Izbi Kuchina Pitownicsa Mastal Palenicsa Sklepita Stawanje setko murowane*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273

²⁶ Krčma niesla v danej dobe názov Ďurčov. Kubíková je dnes časťou obce Belá.

²⁷ „*Ja niže podepsany spritonnim pismom zeznawam a wsem komuby wul aneb buducne prinaleželo wedety znamo činim ze jakowe krčmy panstwy Starohradskem Sl. Trenchanskej tejto Stolicze ležice a winachazajicye jaksto w Osade Lisiczicy, Kucyinach w Pyurčsove, Hlbokem w Strazy, Kotrzino Lu-*

v niektorých týchto krčmách pracovali panstvom dosadení krčmári a v tomto stave zostali i po ich prevzatí Grossom. Takže pracovali v krčme tohto židovského nájomcu, ale boli zamestnancami panstva (výčapníkmi). To sa zároveň v zmluve zaviazalo, že v prípade potreby ich nahradí za iných poddaných.²⁸ Veľmi neobvyklým na vtedajšie pomery je i povolenie panstva pre nájomcu predávať aj svoj vlastný alkohol. Árendátor teda nebol zaviazaný výhradným predajom panského alkoholu. Pritom v okolitých panstvách bolo bežnou praxou, že v krčmách sa mohol predávať len panstvom vyrobený alkohol. Toto si panstvo prirodzene vykompenzovalo už v samotnej výške prenájmu. Avšak dôvod bol i ten, že panstvo i samotnú pálenicu a pivovar prenajímalo, a teda zrieklo sa byrokraticky i personálne zložitej výroby alkoholu a ponechalo ju v rukách súkromných osôb.²⁹ V neskoršom období³⁰ už aj vyššie spomínané krčmy boli prenajímané zväčša samostatne, keďže pravdepodobne už nebol záujemca, ktorý by ich chcel prenajať hromadne.

Okrem týchto krčiem boli na panstve, ako je zrejme z kontraktu roku 1827, ešte ďalšie dve krčmy v obci Belá. Nazývali sa „vyšná“ a „nižná“. Ich nájomcom sa v danom roku stal Jozef Tiroler.³¹ „Nižná“ bola zaujímavá tým, že k nej patrila i väčšia pálenica.³² Nájomca, ktorým bol napríklad v roku 1843 Abrahám Fischer, tak získal okrem práva prevádzkovať krčmu i právo na pálenie alkoholu a dokonca i na predaj rôznych druhov tovarov vrátane mäsových výrobkov.³³ Nájomcom „vyšnej“

čsky, *Zastranje, Snasnicze w Nedeczy a postrednem Vagyičsove krčmy wsetky tito zwis doložene a zeme wipisane do Arendy na try Uplne Roky od dna 1 Aprila Roku bežičiho 1808 as do dne 31 Martiusa Roku 1811 rataicze Arendatorowy naten čas Krasnanskemu židakowy Vlešek Grosz*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

²⁸ „Jestliby ale w Osadach Zastrany Snasnizy, Kotrčino Lučsky a Sztrany wčilajsi Krčmary na buduze nezastavaly na místo takich druhich poddanich za krčmarow ustanowit powinen budem.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

²⁹ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273

³⁰ Po smrti Vlčeka Grossa, teda približne od začiatku dvadsiatych rokov 19. storočia.

³¹ „Niže podepsany zeznavam a znamo činim ze sem dal do Arendy na Roky tri Arendatorovi Krasnyanskemu Josefovi Tiroler Krčmi moje Belske niznu a wisnye spripadnostiami ku Krčmam tim prisluchaicim a to sice.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273

³² „Odevzdava sa predmenuvanemu Arendatorovi Krčma Belska ze setkim pripadnostami totisto s Pálenicu Mastalu Humnom Paitu ze zahradu a dvoma kusmi Role na Korinach pod Sest meric a na kusoc a Belej pod Stiri Merice Merovanima.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273

³³ „Dovoluje sa predmenuvaním Arendatorom vedeydatej jemu krčme palit a jakikolvek Kupectvo prevazat ano y Maso vedle limitacie Stolicnej predavat.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

krčmy sa v už spomenutom roku 1843 stal Jozef Porješ.³⁴

Podobne i z kontraktu s Karolom Schifom na prenájom krčmy Ďurčov v Kucini (dnešnej Kubíkovej) z roku 1824 sa dozvedáme mnohé o voľnosti obchodnej činnosti, ktorú mohli nájomcovia krčiem na panstve Starý hrad vykonávať: „*Ponewač arendator Schif powinen bude wtejże kracsme mojej budto v Obchode, budto skrs jeho Ludi Trunek jakikolwek jemu sa lubit bude senkuwat, palene palit maso sekac a handel dovolen sprowadzac, ano i nezakazani Muziku drżat abi tak Ludja kutejże Krcme priwabeni anje odwrateni boli.*“³⁵ Takže krčmári získali prenájmom krčmy vlastne i právo výseku mäsa, pálenia alkoholu a predaja rozličného iného tovaru. Toto bolo bežné prakticky v každej krčme v Starohradskom panstve a tento fakt ho robí značne špecifickým, nakoľko v okolitých panstvách bola zaužívaná odlišná prax (každá obec mala vlastnú jatku, obchody s rozličným tovarom bývali samostatné, pálenie alkoholu prebiehalo zväčša v panskej réžii).³⁶

Zvláštny prvok tvorila krčma v Krasňanoch, ktorá sa podľa zmluvy z roku 1843 uzatvorenej na 6 rokov so Svačkom (Eustachom) Langom a jeho manželkou Annou, nachádzala v dolnom trakte kaštieľa. Popri krčme získali do prenájmu tu sa nachádzajúcu pálenicu, pivovar, hladovňu a maštale s humnom. Navyše v hornom trakte starého kaštieľa dve obytné izby, kuchyňu a komoru.³⁷ Toto jednak svedčí o fakte, že pivovar a najväčšia pálenica sa nachádzali v krasňanskom kaštieli, ale z časti i o fakte, že rodina Pongrárcovcov tento kaštieľ v danom období obývala už len z časti, prípadne vôbec. Je pravdepodobné, že táto krčma je zhodná s krčmou s názvom „Nový svet“, ktorú v exekúcii získal Rudolf Pongrác od Jána Pongráca 12. augusta 1839³⁸ a následne si ju v roku

³⁴ „*Moci ktereho dawa sa do Arendi krčsma Belska Osvitenich Panow grofov Pongracz Cajetana a Pongrac Rudolfa urečita Arendatorowi Josefowi Porjesz pod nasledujicimi zawaski a sice*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

³⁵ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

³⁶ Porovnaj s archívnymi fondami panstiev Strečno a Teplička. ŠA BY, PBS, k 311 – 312, Prenájom mlynov, jatiek, krčiem, hosp. domov, prievozu a rybolovu. a ŠA BY: PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

³⁷ „*Odezda wa sa predmenowanemu Arendatorowi a jeho Manżelce dolni Trakt kteri dosawad w Arende mal w Starem Kastili s palenicu s piowarom, hladownu, mastaljami s humnom idet s dwoma Svetlicami Kuchinu a Komoru na hornem Trakte nad palenicu nachazajicim aznowu reparowaniami*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

³⁸ „*Niże podepsani pritomnim pismom znamo csinim ze som Kracsnu moju w Chotary Krasnynak-*

1840 prenajal Samuel Jagermann.³⁹

V Krasňanoch sa navyše v danom období nachádzala ešte jedna krčma, ktorá sa volala „Zábava,“ respektíve „Zábavka.“ Stála v miestach označovaných ako v „*Riekach*“ a „*podbrehi*.“ V roku 1837 si ju prenajal Ismael Lang⁴⁰ a v roku 1845 Katarína Kunnová.⁴¹

Pre úplnosť ešte treba dodať, že ďalšie krčmy sa v tomto panstve nachádzali počas prvej polovice 19. storočia ešte v Nezbudskej Lúčke⁴² a Hornom Vadičove.⁴³

Pivovary a pálenice

Ako je zrejmé z predchádzajúceho textu, hlavným záujmom rodu Pongrácovcov bolo prenajímať svoje regálne úžitky pokiaľ to bolo možné hromadne za vyššie zisky a nezaťažovať svoj byrokratický aparát týmito záležitosťami. Takto panstvo fungovalo hlavne začiatkom 19. storočia. Toto v konečnom dôsledku znižovalo požiadavky na početnosť personálneho obsadenia úradníctva na panstve a zvyšovalo čistý zisk. Neprekvapí preto ani fakt, že panstvo sa, ako vyplýva z archívnych dokumentov, snažilo o čo najrozsiahlejší možný prenájom svojich úžitkov, teda dať do prenájmu doslova všetko čo sa dalo.

Prakticky na každom panstve v hornom Uhorsku sa nachádzal minimálne jeden pivovar a pálenica. Zväčša bol však ich počet väčší. Rovnako tomu bolo i na Starohradskom panstve, ako to naznačujú predchádzajúce informácie o prenájmoch krčiem, ktorých súčasťou bola často i pálenica. Najväčšia pálenica a jediný pivovar sa však nachádzali priamo v Krasňanoch, pričom boli umiestnené v tamojšom kaštieli. Prirodzene,

sme lezicu a Nowi Swet menuwanu kteru 12 Augusta 1839 od Grofa Pongracsza Janosa w Executii na stranku Pongracza“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

³⁹ „*Niže podepsani spritomnim pismom znamo csinim ze som Krccsmu moju w Chotary Krasnjanskem lezicu a Nowi Swet menuwanu..... do Arendi Jagerman Samuelowi od 1. Januara 1840“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.*

⁴⁰ „*Nie jinačšej Krčmu mu Zabavsku w Riekach menuwanu temuže Ismaelovy Lang i manželcse jeho od dne 14. Maja 1837 ratajicse na uplnich sest rokov do Arendi dawam a odwzdawam“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.*

⁴¹ „*Nize podepsany zeznavam a znamo činim ze sem dal zidovce Katussy Kun, krčsmu moju zabav aneb podbrehi menuwanu do Arendi na jeden Rok“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.*

⁴² Prenajatá napríklad v roku 1831 židovi Chalmovi Langovi. ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁴³ Prenajatá napríklad v rokoch 1812 a 1819 Löbl Epsteinovi. ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

v pivovare musel pracovať kvalifikovaný pivovarník (dobovo „sladek“) a v pálenici výrobca páleného (dobovo „palenik“). Podľa panských inštrukcií pre nastupujúceho provízora Antona Bielického z 1. januára roku 1796 vieme, že práve on mal dohľad nad ich prácou. Mal dbať sa starať hlavne o to, aby nemrhali sladom a drevom na pálenie.⁴⁴ Táto informácia hlavne naznačuje, že panstvo ešte počiatkom 19. storočia prevádzkovalo pivovar a pálenicu samostatne, čiže vo vlastnej rézii.

Neskôr sa predmetom prenájmu stávali už aj tieto podniky, vrátane ich zamestnancov. Tento fakt nám dokladá i nájomná zmluva uzatvorená 20. marca 1837 s Eustachom Langom na obdobie šiestich rokov.⁴⁵ Nájom za tieto dva podniky predstavoval sumu 800 zlatých ročne, ktoré boli splácané každého štvrt' roka po 200 zlatých.⁴⁶ Od panstva navyše Lang dostal každoročne 30 siah jedľového a 30 siah bukového dreva za účelom prevádzkovej potreby a rovnako sa panstvo zaviazalo po krčmách v rámci panstva rozvážať alkohol vo vlastnej rézii, avšak dávalo nájomcovi aj slobodu alkohol jeho vlastnými nákladmi rozvážať a predávať kamkoľvek mimo tohto teritória.⁴⁷ Slad pre pivovar mal nájomcovi mlieť mlynár z dolného mlyna v Krasňanoch bez mýtného poplatku, avšak za mletie šrotu do pálenice už platil musel.⁴⁸

Panstvo sa do kontraktu snažilo zahrnúť i istú ochranu pred poškodzovaním nájomcu zo strany krčmárov. Napríklad, aby mu nekazili zásoby piva tým, že ho budú dlho skladovať. Avšak sám nájomca sa mal starať, aby krčmári nezostali bez plynulých dodávok piva.⁴⁹ Pre panstvo

⁴⁴ „Pri Krasnanskom Pivovare pilny pozor bude mity jak na Sladka tak aj na Palenika abi spravedlive zeslady zachazali a darobne drewo nepalili“ ŠA BY: SP, k. 40.

⁴⁵ „Niže podepsany zeznawam a znamo čimim wsem kteriby wedet prinależilo že som dal do Arendy Eustach Langovi a manželke jeho Anne Lang od dne 20 Marca rb 1837 Na Sest roky pivovar moj Krasnyansky, spalenicu, Mastalami Humnom tak tes Rolamy tima a Lukami skterima ktore predesli Arendator mal“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁴⁶ „Povinnost jejich bude mne každoročne od předmenuvanich užitkov menem Arendy zlatich Sajnovich Osemsto in fl. 800 položit a zaplatit pri wichode kazdej storti Roka, zlatich Sajnovich Dvesto Poloziti“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁴⁷ „Pivo jedine do panskich krčem moji poddani rozwažati budu a Arendatorovi ale slobodu dawam kdekolvek swu aneb Najatu zapražu pivo roswažat“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁴⁸ „Co sa doticse sladu na Vareny piva takovi mlinar moj dolny Krasnansky bes Mita Arendatorovi Mleti bude od Srotov pak do palenicse Mlinarovi zaplati“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁴⁹ „Krčšmarja pansky abi bres piva neboli a takove dobrovolne nekazili se pod pokutu prikaže a prihoji. Wsak ale i Arendator na takovich pozor da“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

bolo potrebné každoročne z panských sliviek v pálenici vypáliť slivovicu, čo však nevykonával poverenec pálenice, ale osoba vyslaná panstvom, ktorá použila pre tento účel drevo z grófskeho lesa. Nájomca k tomu musel dať na istý čas k dispozícii vybavenie pálenice na úkor vlastnej výroby.⁵⁰ Okrem slivovice sa v páleniciach tejto oblasti, ako vieme z okolitých panstiev, páčila hlavne borovička⁵¹ a likérový rosolis⁵² dodnes produkovaný v Poľsku. Pivo sa ešte pripravovalo tradičnou metódou vrchného kvasenia.⁵³ Väčšinou sa počas zimy vyrábalo tzv. „biele pivo“ zo pšenice a po zvyšok roka „staré pivo“ z jačmeňa.⁵⁴

Mlyny a pily

Vodný mlyn alebo píla boli rovnako takmer v každej obci na panstve. Právo mlyna (*jus molae*) taktiež patrilo k značne výnosným regálnym právam zemepánov. Podľa neho totiž mletie na území panstva mohlo prebiehať len v panskej rězii. K mlynskému regálu bola radená aj prevádzka vodnej pily (*mola serraria*) a často krát aj valchy. To poukazuje na fakt, že týmto panským úžitkom bolo vlastne akékoľvek využitie vodnej energie.⁵⁵

V prípade prenájmu mlynov a píl bola situácia na panstvách mierne odlišná ako v prípade krčiem. Hlavne z dôvodu profesných požiadaviek na post mlynára, ktorý musel byť vyučený, sa predstavitelia židovskej komunity o tieto hospodárske podniky zaujímali v omnoho menšej miere. I v prípade píl je situácia podobná, keďže tam bola hlavne požiadavka na početnosť personálu. Ak už sa niekto zo židovskej komunity do

⁵⁰ „Dokladajcse aj to ze jestlibi panstoo slivki malo ze takovich sliviek slivowiczu paliti skrz panskeho cloveka pri panskem wsak drewe na arendatorovem Kotly daju Arendatorja.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁵¹ „Niže psani zeznawam že wedla sjednani s Panom Budaj Josefom Oswicsenego p. Barona Sinu Teplickeho Panstwa Uradnika dnešního dna učineneho za odkupenich pet Okowi a 37 Holbi Slivowicse a Osmanast Okowi Borowicse w Sume stírsto a Dwadesat jeden zlatich sainowich skutečne sjem prijal.“ ŠA BY: PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

⁵² „Vina a Rosolissu spalenice som mu zmoju ženu winosel“ ŠA BY: PT, k 6, inv. č. 40

⁵³ Väčšina dnešných pív je pripravovaná metódou spodného kvasenia, čo však v danej dobe nebolo z technických príčin možné. Viac CHLÁDEK, Ladislav: *Přivovarnictví*. Praha : Grada, 2007, s. 41.

⁵⁴ CHLÁDEK, cit. 59, s. 35.

⁵⁵ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 471-472.

týchto podnikov zapojil, tak zväčša len ako investor, ktorý v mlynoch a pílach platil najatých ľudí. Avšak rentabilita asi nebola ani zďaleka taká výnosná ako v prípade krčiem, a tak k tomuto dochádzalo len sporadicky. Napríklad v roku 1848 si v Krasňanoch prenajal jeden z tamajších mlynov Martin Rišak spoločne s Levkom Hoffmannom.⁵⁶ Je nejasné, či niektorý z uvedených bol vyučeným mlynárom alebo obaja boli len investormi. Túto neurčitosť dokladá jednak fakt, že Rišak je podpísaný ako „*mestan z Warina*“,⁵⁷ ale hlavne fakt, že obaja spoločne si prenajímali i vodnú pílu stojacu pri mlyne.⁵⁸ Navyše Hoffman si o niekoľko rokov spoločne s manželkou prenajal i ďalšiu v roku 1840 obnovenú pílu „*na Hutnice na Lazoch v Krasznjanskem Chotari*“, pričom táto zmluva nám dokladá i fakt, že i Hoffman s manželkou boli z Varína.⁵⁹ Kontrakt ich neobmedzoval v množstve spíleného dreva, avšak zaväzoval ich k ochrane tohto panského majetku a v prípade potreby k prednostnému píleniu panského dreva.⁶⁰

Z nežidovského obyvateľstva mali pôvodne mlyn a pílu v Krasňanoch v prenájme mlynár Ján Bela s manželkou Žofiou (1815), varínsky mešťan Adam Cingel (1828).⁶¹ Druhý mlyn v Krasňanoch (tzv. nižný) napríklad Michal Eliášik (1824), Adam Luciak (1830), Ján Bielko (1848, 1850), Andreas Hanulla (1854). Ďalšie tri mlyny boli v Belej. Jeden sa označoval ako „*mlyn pod brehom*“ alebo aj *vyšný*, druhý ako „*mlyn wprostret Belej*“ a tretí ako *nižný*, ale aj „*mlyn pri Rjecse na Kamencoch*“. Tieto mali v prenájme mlynári ako Ondrej a Štefan Tabáček (1806), Adam Peľko (1807, 1810, 1813, 1817, 1822), Ján Pechota (1822), Michal Pechota (1834), Jozef a Ignác Cingel (1845, 1848), Jozef Kubica (1842, 1845), Juraj

⁵⁶ „*Vedla ktoreho ja nižej podpisany davam do Arendi moju Pillu pri mlyne Krasznansokom Rissak Martinovy Leukovy Hoffman na uplne Roky podnasledujicima Kondiciamy.*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁵⁷ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁵⁸ „*Vedla ktoreho ja nižej podpisany davam do Arendi moju Pillu pri mlyne Krasznansokom Rissak Martinovy Leukovy Hoffman na uplne Roky podnasledujicima Kondiciamy.*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁵⁹ „*Niže podepsany s pritomnim Pismom známo činim, že som Hoffman Leffkovi a jeho Manželke rodenej Erbstein Židom Varínskím Pílu moju pri Mline Krasznjanskem v Dedine vistavenu druhu ale Pílu na Hutnice na Lazoch v Krasznjanskem Chotari pred 12 Rokmi znovu vistavenu*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶⁰ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶¹ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

a Adam Chabada (1840), Ján Chabada (1847) a ďalší.⁶²

O vybavení mlynov a ich hodnote nám vypovedá napríklad panská revízia mlynov v Belej z roku 1803. Hodnota budovy „nižného“ mlyna bola určená na 35 zlatých, dvoch maštalí a humna na 25 zlatých a železné vybavenie, teda cepy, vreteno, praslica a dve kruhové obruče dokopy necelých 7 zlatých. Hodnotnejším bol mlyn v strede obce, ktorého hlavná časť mala hodnotu 50 zlatých, hospodárske budovy 35 zlatých a železné časti vybavenia rovnako necelých 7 zlatých. Najnižšiu hodnotu mal „vyšný“ mlyn, ktorého hodnota vrátane hospodárskych budov bola 35 zlatých a vybavenia tak ako v predchádzajúcich dvoch prípadoch. Komisia, ktorú tvoril panský úradník Ján Lieskovský, richtár Belej Adam Mažgút, notár tejto obce František Palaj a mlynári Martin Pichata a Martin Holúbek sa navyše zhodla na tom, že každý z uvedených mlynov potrebuje 20 nových dosiek na opravu vodných kolies.⁶³

Zaujímavým je kontrakt z 1. januára 1805 na tzv. „*mlyn pod Hradkem*.“ Tým ho robí hlavne fakt, že je uzatvorený s Annou Verešíkovou, vdovou po mlynárovi Michalovi Verešíkovi. Panstvo teda evidentne prenajalo panský mlyn osobe bez patričného mlynárskeho vzdelania a navyše ženského pohlavia.⁶⁴ V mlyne však prácu namiesto nej vykonávali tovariši pôvodného majstra, keďže mala prenajíateľka namiesto seba posielat počas celého roka tovariša do Nededze odrábať drevorubačské práce,⁶⁵ ktoré boli bežnou súčasťou povinností kontraktuálnych mlynárov.⁶⁶ Cena prenájmu bola 80 zlatých ročne splatných na dva krát a mlynský kameň si prenajíateľka musela v zmysle kontraktu kúpiť

⁶² V zátvorkách sú uvedené roky uzatvorenia kontraktov trvajúcich zväčša tri roky. ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶³ ŠA BY: SP, k. 1.

⁶⁴ „*Ja niže podepsany zeznawam, že sem Mlin wchotary Mestecka Varínskeho w Sl. Tejto Trencanskej Stolicy lezicy pod Hradkem tak recseny Anni Veresik po nebohem Michal Veresik pozustalej Wdove do Arendi na Tri Roky to jest od 1 Januara 1805 as do 31 decembra roku 1807 ratajice na ten a takowy spusom odewzda*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶⁵ „*Powina bude ces cely rok okrem Swatwuwu Tovarisa se Sekeru na panske do Nedezy wystorjit, ktery cso jemu skrs Officira rozkazane, jak nalezy wykonat powinnen bude.*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶⁶ Dokladajú to prenájomné zmluvy na mlyny na panstvách Teplička, Strečno a Starý Hrad. Pozri fondy: ŠA BY: Panstvo Teplička; ŠA BY: Panstvo Bytča-Strečno; ŠA BY: Starohradské panstvo.

a doviest na vlastné náklady.⁶⁷

Kontrakty na užívanie pôdy a iných panských nehnuteľností

Špecifickú skupinu prenájomných zmlúv tvorili zmluvy na prenájom panských pozemkov. Sú to v panských fondoch veľmi frekventované dokumenty. Predmetom prenájomu boli zväčša panstvom nevyužívané pasienky a poľnohospodárske pozemky. Takých je i v prípade tohto panstva značné množstvo. Zväčša boli árendátormi celé obce, prípadne osady, pomenej jednotlivci. Tak napríklad v roku 1838 si týmto spôsobom obec Belá prenajala od panstva pasienok „Vrchhora.“⁶⁸ Alebo v zmluve z roku 1842 si vzali do užívania obyvatelia dnešnej osady Kubíková, vtedy Kuciňa, pasienky v lokalite „Veľhory“ za nájom sto zlatých ročne, ktoré boli splatné na svätého Michala.⁶⁹ Niekedy sa do árendy dávali aj nevyužívané pozemky na majeroch, ako tomu bolo v roku 1843, keď panstvo prenajalo záhrady patriace k majeru vo Veľhorách nájomcovi Hermanovi Vajderovi.⁷⁰ Hlavnou zásadou pri prenájme pasienkov, ale i poľnohospodárskej pôdy bolo neprekračovať pri využívaní dohodnuté územie a hlavne v prípade ak bol v ich blízkosti, či dokonca ich súčasťou les, tak v žiadnom prípade z neho neťažiť a neodnášať drevo.⁷¹

Okrem toho sa árendovali i pustky, teda opustené, či inak nevyužívané pozemky. V roku 1813 si napríklad Hersl Lang s manželkou prenajali na 30 rokov dva pozemky vo Varíne,⁷² konkrétne barónskú záhradu

⁶⁷ „Powina bude ta že Anna Veresik a dna 1 January roku 1805 na jeden uplny rok zlatich rimskich Osemdesat id est R.F. 80 Officirowi memu w Nedecy bidlicimu do Cassi mej každoroczne na dwarazy platit.“ ďalej „Kamen Mlinsky swoju utratu sebe aopatrit kupit a dowjesty powinen bude“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶⁸ „Niže podpisani spitiromnim pismom znamo csinim ze som Richtarowi a Celei Obci Belskei Pasienek moj na wrchhora tak receni w Chotari Belskom winachaici do Arendi as do 31 Decembra 1838 pod nasleduicim spusobom“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶⁹ „Roku 1842 dna 1 Juniusa dal sa Pasjenek Osviteneho Pana Grofa Pongracz Rudolfa ve Velhorach Menuoani do Arendi Obivatelom Kucsinarskim na Rok 1842 od ktereho budu povinni menuweni obivatelya osvitenemu Panu Grofovi Arendi Ročine zaplatit zlatich sajmovich sta a sice nma termin Sveteho Michala“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷⁰ „Contract Moci ktereho davaju sa do Arendi Zahradki okolo Majera ve Velhorach suce Arendate- rovi Vajder Hermanovi na uplnich Rokov Piet“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷¹ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷² „Niže podepsany zeznavam a znamo činim, ze sem dal zidovy Hersl Llng a Mantelke jeho Marissi Polyak na Triczat Rokow funduse Dva puste ve Varine suce mne patricze a to sice“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

s pomenovaním Čvachovská („Czvachowska“) a „*druhi fundus vedla plački irečiti*“ za 12 zlatých ročne dokopy. Na týchto pozemkoch si mohli títo manželia slobodne postaviť akékoľvek budovy, či už obytné, prípadne hospodárske. Navyše mali užívať všetky ostatné výhody, ktoré zo sebou status obyvateľa mestečka Varín prinášal (napríklad slobodne páliť pálenku).⁷³ Je veľmi pravdepodobné, že podobným spôsobom bolo vo Varíne usadené i značné množstvo ďalších židovských rodín.

Panstvo však dávalo židovskému obyvateľstvu do prenájmu už aj postavené domy. Napríklad v roku 1819 dalo do árendy Lemkovi Schiffovi panský dom na hornom konci Varína, prípadne permanentne počas celej prvej polovice 19. storočia dom na kuriálnom pozemku v obci Belá postupne Marekovi Steinovi (1816, 1824, 1846), Jozefovi Neustelovi (1829), Mojzesovi Spricovi (1832), Abrahamovi Grossovi (1838).⁷⁴

Podobne sa vo Varíne usádzalo aj nežidovské obyvateľstvo. Napríklad v roku 1814 tu provízor Anton Bielický dal do užívania pozemok aj so záhradou, ktorý pôvodne užíval žid Jozef Tirol, kováčskemu majstrovi z Kysuckého Nového Mesta Jánovi Sumcovi s manželkou Zuzanou. Kontrakt navyše obsahuje bod, podľa ktorého sa Ján Sumec a jeho potomkovia zbavujú povinnosti plnenia poddanských plnení za ročný poplatok 12 zlatých.⁷⁵

Variabilný bol i spôsob platby. Starohradské panstvo napríklad obyvateľom Nezbudskej Lúčky prenajalo pasienok „*Palenicsa*“ za podmienky, že každoročne povinne pošlú v jeden deň 40 chlapov s vozmi od 5.00 ráno do 19.00 večer lámať a voziť kamene do panskej vápenice.⁷⁶ V neskoršom období (od dvadsiatych rokov 19. storočia) bol požadovaný

⁷³ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷⁴ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷⁵ „*Majster Kovacky a Manželka jeho Susanna Szmoka in recognitionem Juris mei Dominali dokul tenže Fundus oni a potomci jejich uzivati budu za wselijaku panstinu, keru bi mne zbivali a kazdo Ročne poradkuvati meli, na miesto takovej prave Ročiti zlaticch Dvanast Id Est F. Valuta 12 Dvaczuat Grosich do Zlateho Rataice, kazdo Ročne položit a zaplatit povinni budu.*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷⁶ „*Niže podpisani pritomnim pismom zeznawam ze sme Tretiraz Pasienku Palenicsu receneho od Os Pana grofa Pongracz Rudolpha do Arendi wzali od ktereho Pasienku menom Arendi každoročne Stíriscat jenčo aneb koščo csasrano na 5 hodinu as do 7 hodini večer robote wetrwaici suci hlapov ustanowit powini budeme kdis nam osnameno bude wistroit nje ináčé za diwolenie w Horach jeho Oswicenosci pasji powini budeme Kamenia do Wapenice kasdorocse nalamat a ku wapenice dodat*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

už menší počet chlapov, teda 20 za podobných podmienok a zvyšok prenájmu obec doplatila sumou 5 zlatých ročne.⁷⁷

Kontrakty na iné úžitky

Právo rybolovu spadalo tiež pod zemepanské regálne právo, ku ktorému sa priradzovalo i právo lovu a chytania vtákov. Urbárska regulácia toto právo zachovala, pričom prevzala väčšinou pôvodné ustanovenia, teda vychádzala zo zákonného článku 18/1504 (Vladislavov dekrét V.) a zákonného článku článok 22/1729.⁷⁸

Keďže územím Starohradského panstva pretekala Váh, je prirodzené, že panstvo prenajímalo i možnosť rybolovu na svojom území. Dokladajú nám to tri dokumenty o prenájme rýb v chotári Varína. Zaujímavé sú tým, že sú zachované z troch rôznych období prvej polovice 19. storočia, čím nám ozrejmujú pestrosť možností prenájmu tohto úžitku. V prvom kontrakte z roku 1821 totiž provízor Anton Bielický prenajíma obyvateľom mestečka Jurajovi Gáborovi, Jurajovi Frolovi a Martinovi Klickovi právo loviť ryby za to, že z každého lovu odovzdajú tretinu úlovku panstvu.⁷⁹ O niekoľko rokov neskôr (1826) sa tento úžitok vo Varíne už prenajíma prostredníctvom grófký Terézie Pongrácovej za finančnú kompenzáciu, a to konkrétne jeden zlatý ročne od každého vyloveného „saku“⁸⁰ (sieť vrecovitého tvaru).⁸¹ V poslednej zmluve zo štyridsiatych rokov 19. storočia Rudolf Pongrác dáva toto právo na jeden rok (od 25. mája 1845 do 25. mája 1846) Milanovi Mičianovi za poplatok štyri zlaté za celý rok.⁸²

Zber húb vo všetkých panských lesoch na území panstva bol rovnako atraktívnym nájomným artiklom pre potencionálnych záujemcov.

⁷⁷ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷⁸ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 464.

⁷⁹ „zakladky ve Vaze, ve vode w Chotari Varinskem sebe urobity a wtakovich Ribi slobodne lapaty, tim a takovim sposobom, ze mne pred menuvani Varinci skazdeho lapani Rib tretyn castku sem do Krasnyan dowies a spravdilive odezdaty povinni budu“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁸⁰ „jako w Wahu w Chotari totisto Warinskem Piowarsci, Janofowi a jeho kamaradom takim sposobom do Arendi odezdala ze menuwani Piowarsci Jano a jeho Kamaradi, kazdi jeden totisto od kazdeho Saku ratajicse kazdoročne zlati jeden w penisoch jake w behu Krajinskem budu, menom Arendi do Cassi Panskei platit powinni budu“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁸¹ TIBENSKÝ, Ján a kol.: *Slovensko III*. Bratislava : Obzor, 1975, s. 754.

⁸² „za jakowi celi uplni jeden Rok Rib lapani jeho Oswicenosti menom Arendi zlatich Sainov Stirej anticipative zložit do Casi jeho powinen bujem“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

Právo zberu húb využívaných v gastronómii Starohradské panstvo prenajímalo vždy na niekoľko rokov dopredu. V roku 1825 takto prenajalo toto právo Michalovi Bielovi za poplatok 16 zlatých ročne. Okrem neho, respektíve ním vyslaných ľudí, pod hrozbou pokuty v panských horách nemohol nikto zbierať huby. Nájomca však mal dávať prísny pozor na bezpečnosť v lese, predovšetkým aby sa tam nezakladali ohne.⁸³

Záver

Starohradské panstvo od neskorého stredoveku vlastnil šľachtický rod Pongrácovcov. Prostredníctvom prenájmu hospodárskych budov a pozemkov, ktoré vlastnili na základe svojich regálnych práv, získavali každoročne značné finančné prostriedky. Politika prenájmania hospodárskych budov tak (popri majerskom hospodárení a finančných dávkach od poddaného obyvateľstva) tvorila jeden z hlavných zdrojov príjmov tohto feudálneho panstva. Zatiaľ čo pred zavedením tereziánskeho urbára ešte väčšinu hospodárskych podnikov prevádzkovalo panstvo vo vlastnej réžii, tak po jeho zavedení začína presadzovať novú hospodársku politiku. Tou bola snaha prenajať značnú časť svojich regálnych práv ľuďom nešľachtického pôvodu za účelom zvyšovania príjmov. Táto činnosť sa zvýraznila hlavne v záverečnej etape feudalizmu počas prvej polovice 19. storočia.

Špecifickým znakom tohto panstva bolo pri prenájme úžitkov ich zlučovanie, takže napríklad s prenájmom krčmy získal árendátor i právo pálenia alkoholu, výseku mäsa a predaja rozličného tovaru. Prípadne bola jednému nájomcovi prenajatá naraz krčma, pálenica a aj pivovar alebo mlyn a píla. Zbavovaním sa byrokratickej záťaže súvisiacej s prevádzkou hospodárskych jednotiek sa znižovali i požiadavky na početnosť byrokratického aparátu a zároveň sa šetrením na platoch úradníkov zvyšoval čistý celkový zisk. Toto panstvo tak zamestnávalo menej úradníctva ako okolité. Árendátormi panských budov boli zväčša obyvatelia židovského pôvodu oplývajúci jednak potrebným kapitálom, ale

⁸³ „Roskas pak vidam, abi zaden smich podanich bes Arendatora dovolenia Hubanie zbieraty sa nedopustil, jinač postizeni pokutuvani budye. Dokladaice, ze na takove zbieranie Hubanya Budu stinat miti nebudye tak tess ohnye w Horach mojih klasti, jinač ass bi zakazi tito prestupil a skodu urobil, takovu mnye zaplatit povinnen budye. Od jakoveho Hubania zbierania mnye kazdo Ročne zlatich Sajnovich sesnast ides fl. 16 zaplati.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

i skúsenosťami, gramotnosťou a exteritoriálnymi kontaktmi.

Summary

The Rental of economic benefits at the end of feudalism in dominion of Starhrad (Old castle)

Manor Old castle was owned noble family Pongrac from the late Middle Ages. They acquired annually means of rural leases farm buildings and lands significant funding. Politics of hiring farm buildings so constituted one of the main sources of income of this feudal manor. While before the introduction of Teresian landowners even most economic enterprises was with manor operated at his own expense so after its introduction manor began promote new economic policy. It was his effort to lease a significant portion of its little regal rights to people ignoble origin for the purpose of raising revenue. This activity was especially highlighted in the final stage of feudalism during the first half of the 19th century. A specific feature of this manor was the ganging hiring benefits so with the rental pubs tenant got the right of alcohol burning, cutting meat and selling various goods. Alternatively, was leased to one tenant at a same time tavern, distillery and brewery or saw and mill. Waiving of red tape associated with the operation of economic units was reduced requirements for the number of bureaucracy while saving on salaries for officials increased the total net profit. This manor so employed less officials than the surrounding manors. Tenants of manor buildings were mostly residents of Jewish origin owning necessary capital, but also experience, literacy and extraterritorial contacts.